

Kitap Tanıtma:

WAR AND DIPLOMACY: THE RUSSO-TURKISH WAR OF 1877-1878 AND THE TREATY OF BERLIN, M. Hakan Yavuz with Peter Sluglett (ed.), The University of Utah Press, Salt Lake City, 2011 ISBN: 978-60781-150-3.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde girdiği yıkıcı savaşları anlamadan imparatorluğun çözümlene sürecini ve en nihayetinde günümüz Türkiye'sinin nasıl şekillendiğini anlamak imkansızdır. 93 Harbi, Balkan Savaşları ve Cihan Harbi herhalde Balkanlar, Anadolu ve Kafkas halklarının kimlik oluşumu sürecinde rol oynamış en mühim üç savaştır. Bu açıdan bakınca, hadiseleri harp tarihi sınırları çerçevesine hapsedmek mümkün olmamaktadır. Ele aldığımız derleme 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın geniş çaplı sonuçlarını masaya yatırmak amacıyla Utah Üniversitesi'nde düzenlenmiş bir konferansın sonucudur. Gelgelelim konferans tebliğ metni sınırlarını bir hayli aşan inceleme makalelerinden oluşan bir derleme ile karşı karşıyayız.

İngilizce dilli derleme diplomatik, sosyal ve jeopolitik yaklaşımlar sunan ve her halükarda uzun vadeli sonuçlara odaklanan makalelerden oluşmaktadır. Giriş ve sonuç bölümüyle toplam 20 makale ve 20 akademisyenin katkısıyla hazırlanan bu derleme, dört ana bölümden oluşmaktadır: "Avrupa Diplomasisi ve Osmanlı 'ötekisinin' Dışlanması", "Balkan Devlet Sistemi'nin Ortaya Çıkışı", Doğu Anadolu'da Sonun Başlangıcı: Ermeni Katliamları", "Balkanlar'da ve Kafkasya'da Etnik-Dini Temizlik ve Nüfus Nakilleri." Kitap, Balkanlar ve Kafkasya'nın siyasi sınırlarını ve nüfus dağılımını gösteren 11 harita ve 9 tablo içermektedir. Ayrıca, makalelerde kullanılan Osmanlıca terminolojiyi muhtevi bir lügatçe, detaylı bir dizin ile toplu bir kaynakçanın eklenmesi kitabın kullanılabilirliğini artırmaktadır.

Yayına hazırlayanlar olarak H. Yavuz ve P. Sluglett'in yazdığı giriş, H. Yavuz'un imparatorluğun savaş ve diplomasi vasıtasıyla dönüşümünü ele aldığı makalesi (I/1) ve F. Anscombe'in kaleme aldığı sonuç bölümü derlemenin çerçevesini çizmektedir. Giriş bölümünde 93 Harbi ve akabinde toplanan Berlin Konferansı'nın günümüz Balkan, Anadolu ve Kafkas coğrafyasını etnik, dini ve siyasi açıdan temellendiren yegane hadiseler olduğu vurgulanmaktadır. Bu zaviyeden bakınca bir kırılma noktasıdır Osmanlı-Rus Harbi. Oyle ki, bu hadiseleri iyice anlamadan güncelliğini hala koruyan etnik temizlik, katliam gibi kavramları anlayamayız. Direniş ve karşı-direniş sarkacında şekillenen devlet ve devlet-dışı şiddet kullanımı, ideolojiler çatışması ve en nihayetinde devlet-toplum ilişkilerinin dönüşümüne bağlı kimlik bunalımları bu Osmanlı-Rus Harbi'nin tesir ettiği meselelerdir. Giriş bölümü tarihi günümüzden geriye okuma çabasının bir sonucudur; 93 Harbi'ni başlangıç alır. Yavuz'un incelemesi ve sonuç bölümünü kaleme alan Anscombe ise bu hadiseye evvelinden yaklaşır. Fark şu ki, Anscombe, Yavuz'un aksine, 19. Asırda bir kırılma noktasından çok süreklilik görür; II. Abdülhamid'in politikaları dedesi II. Mahmud'un kilerden farklı değildir –eğer ki modernizasyon paradigmasından bir anlığına sıyrılıp tüm ıslahatlar sürecini 'sekülerleşme' ve 'Batılılaşma' olarak değil de 'İslami kimliği Hristiyan Batı'ya karşı koruma çabası' ve 'merkezileşme' olarak görececek olursak... Giriş ve sonuç bölümlerinde sergilenen bu bakış açısı zenginliği derlemenin tamamına hakimdir.

Tüm yazarlar Berlin Kongresi'nin Osmanlı Balkan mozağini çatırdattığı konusunda hemfikirlere. Ama, örneğin, G. K. Moumdjian (III/12) Hamidiye alaylarını incelediği makalesinde Anscombe'in aksine Abdülhamid döneminin yeni bir başlangıç olduğunu, zira bu dönemde Osmanlı devletinin bir 'polis devlete' dönüştüğünü düşünmektedir. İster güvenlik ister ıslahat amacıyla kurulmuş olsun, Hamidiye alaylarının Ermeni tebaayı rejimden soğuttuğunu ve Ermeni organizasyonları için bir propa-

ganda fırsatı sunduklarını belirtir. Öte yandan, B. Dennis (III/11) meselelin başka bir boyutuna eğilerek Ermeni meselesi etrafında şekillenen şiddet olaylarının merkezi devletle tebaa arasındaki uzlaşmazlıklardan çok yerel meselelerden kaynaklandığına işaret eder. Yerel çıkarlarının peşinde, sadece Ermeni kesimlerin değil bazı Kürt aşiretlerinin de Rusya ile işbirliği yapma yoluna gittiklerine dikkat çeker. E. J. Erickson (III/13), Hamidiye alaylarını askeri ihtiyaçların doğurduğu, mali açıdan ucuz bir çözüm olarak görürken, B. Kodaman (III/14) bu hafif süvari alaylarının kuruluşunu sadece askeri bir mesele olarak görmekten imtina eder ve Abdülhamid'in merkezileştirme ve İslamcılık siyasetinin bir uzantısı olarak sunar.

Derlemede klasik usulde diplomasi tarihçiliğinin güzel örneklerine yer verilmektedir. Bismarck, Berlin Kongresi'ndeki tutumu nedeniyle Osmanlı tarihçilerinin çok sıcak baktığı bir isim değildir. Kayzer Wilhelm'in diplomasisiyle Bismarck diplomasisini karşılaştıran S. Meekin (I/3) ise ikincisini Osmanlılar açısından çok daha hayırlı buluyor. 1878 sonrasının diplomatik atmosferini inceleyen yazara göre, Kayzer maceracı yaklaşımıyla Osmanlıları bir yokoluş savaşına iterken, Bismarck güçler dengesini gözetme ihtiyacıyla Osmanlıları kısmen kollayabilmekteydi. F. A. K. Yasamee (I/2) Berlin Kongresi sonrasında Osmanlıların nasıl yeni bir diplomasi inşa ettiklerini ele almaktadır. Artık sınırlarının askeri açıdan çok kırılğan hale geldiğini gören Osmanlı ricalinde farklı görüşler ortaya çıkmış (anti-Rus ittifaklar kurmak; güçlü ordu-güçlü devlet; içerde reform-dışarda meşruiyet), Abdülhamid bu görüşlerin tamamından yararlıansa bile hiç birini tam olarak kabul etmemiştir. E. Raduşić (II/7) savaş ve diplomasi arasındaki yakın ilişkiyi İngiltere'nin Bosna-Hersek meselesindeki tutumunu inceleyerek göstermektedir. 93 Harbi'nin başında Bosna-Hersek'in Osmanlı sınırları dahilinde kalması gerektiğini savunan İngiltere, savaşın kötü gidişatı karşısında bu görüşünü tadil ederek burada Avusturya-Macaristan hakimiyetini kabul etmiş, böylece Rusya'yı Boğazlardan uzak tutmak için bu devletin desteğini sağlayabilmişti.

Derlemede iki makale tarihyografik yaklaşımlarıyla dikkat çekiyor. Mujeeb B. Khan (I/4) Bosna ve Çeçenya'da yaşananlar karşısında takınılan maksatlı suskunluk (Avrupa coğrafyasında Müslüman devlet istenmemesi) üzerinden soykırım ve etnik temizlik mefhumlarının günümüz Batı dünyasındaki algılanışına iki yüzlülüğün hakim olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, bu kavramlar ancak 1915 öncesinin hadiselerine bakarak anlaşılabilirler. Bir başka tarihyografik yaklaşımı T. Sahara'nın (IV/15) Batak Katliamını ele aldığı makalesinde görmekteyiz. 1876 Nisanı'nda yapılan bu katliam Bulgar meselesine Batı dünyasının dikkatlerini çekip, bilhassa İngiltere'de, olumsuz Türk imajının güçlenmesine katkıda bulunmuştu. Katliamın ana kaynaklarını oluşturan iki Bulgar ve bir İngiliz kaynağını ele alan Sahara, Bulgar kaynakları dahi Bataklıların ayaklanma amacıyla silahlandıklarını kabul ederken, İngiliz kaynağının bu duruma değinmemesini çarpıcı bir dille anlatarak İngiltere'de hakim olan entelektüel atmosferi güzelce resmetmektedir.

Bu derlemenin kuşkusuz en mühim katkılarından biri yerel halkın Berlin Kongresi'nde varılan devletler-arası uzlaşmaya gösterdiği tepkilere dair sunduğu incelemelerdir. Bu mesele, kuşkusuz, bugüne kadar çok ihmal edildi. Berlin Kongresi'nde yerel düzeyde etnik, dini, siyasi, tarihi ve sosyal gerçekleri hiç dikkate almadan, tamamen güçler dengesini gözetmek kaygısıyla hareket edildiğini J. McCarthy (IV/15) gayet güzel anlatıyor; misalen, hiç Hristiyan ahalisi bulunmayan bölgelerin Karadağ'a bırakılması, çoğunluğu Müslüman olan Dobruca'nın Bulgaristan'a verilip Müslümanların azınlıkta olduğu Doğu Rumeli'nin özerk vilayet ilan edilmesi hep bu minvaldendir. Derlemede her halde Berlin Kongresi'nin sonuçlarını olumlu bulan tek makale milliyetçi bakış açısına sahip olan M. Svirčević'e aittir (II/6). Sırp mahalli hükümetinin tesisini inceleyen bu makale, Sırp milliyetçi tarih yazımına güzel bir örnektir: yazara göre, Sırbistan kendisine terk edilen Niş ve civar araziye bünyesine başarılı reformlarla katmıştır.

Göç eden Müslümanlar basitçe Hristiyan idaresinde yaşamayı tercih etmedikleri için gitmişlerdir. Bu süreçte meydana gelen şiddet olayları savaş esnasında Hristiyan Sırlara yapılan mezalimin öcünden başka bir şey değildir.

Rodoplar yerel direniş açısından ilginç bir örnek teşkil eder (Ö. Turan, IV/18). Buradaki Müslüman ahalî Ayastefanos Antlaşması'nı imzalayan İstanbul'un açık emirlerine rağmen Rus mezaliminden ürkererek teslim olmayı reddetmişlerdi. Berlin Konferansı ile Kuzey Rodoplar Doğu Rumeli vilayetine bırakıldığı halde Müslüman ahalî bu kararı tanımayarak senelerce adeta otonom bir idare tarzı benimsediler. Büyük Güçlerin her koşulda kararlaştırdıkları politikaları yerel güçlere dayatmalarının imkansızlığını I. Blumi'nin çalışmasında da buluyoruz (II/9). Berlin Kongresi'nde çizilen Osmanlı-Karadağ sınırı, bu düzenlemeyi kabul etmeyen dağlık Arnavutluk ahalisinin başlattığı silahlı direnişten dolayı 1878-85 arasında tadil edilmişti. Dolayısıyla, son dönem Osmanlı tarihinde Büyük Güçlerin yaptırımcı siyasetlerini en belirleyici unsurmuş gibi sunmanın pek isabetli bir yaklaşım olmadığı aşikardır.

Yerel aktörlerin tarihte yadsınmamaları gerektiğine bir başka güzel örnek M. Tanrıverdi'nin (IV/16) incelemesidir. Kars, Ardahan ve Batum'un Müslüman ahalisinin Rus idaresine girmek için gösterdikleri etkileyici direnç bu makalenin konusunu oluşturur. Öyle ki, memleketlerinin Rusya'ya savaş tazminatı karşılığında verildiği düşüncesiyle hareket eden ahalî, İstanbul'u telgraf yağmuruna tutarak bu tazminatı ödemeye gönüllü olduklarını bildirirler. Hatta, gerekirse devlet bu amaç uğruna dış borç almali ve geri ödemesi için bu bölge ahalisinin vergilerini arttırmalıydı. Popüler kültürümüzde 'Rus idaresinde Kars' temalı, Cumhuriyet idaresinin ihmalkarlıklarını iğneleyen şakalar ve söylencelerin aksine Tanrıverdi özgün kaynaklarla buralardaki Rus idaresinin Müslüman ahalinin demografik, ekonomik ve kültürel yaşamı için ne derecelerde yıkıcı olduğunu gözler önüne sermektedir. Karadağ çeşitli Müslüman unsurları kaçırmak için Müslüman cenazelerinin ölümden sonraki ilk 24 saatte kaldırılmasının yasaklanması, Müslüman dükkanlarında domuz eti ve şarap satırılması, Müslüman çocukların Slav-dilli okullara gönderilmesi gibi uygulamalara başvururken (Blumi, II/9), Rusya, Ardahan ve Batum'da askeri idare tesis etmiş, Anadolu'dan Kuran ve Mevlid dışında kitap ithalini yasaklamış (1905'e kadar), orta ve yüksek okullar açtırmayıp Müslüman göçünü teşvik etmişti.

A. Babuba (II/8) ise Müslüman Boşnakların iradeleri hiçe sayılarak memleketlerinin Avusturya-Macaristan idaresine verilmesine gösterdikleri tepkileri ele almaktadır. Asıl şikayet konularını girişilen reformlar nedeniyle geleneksel toprak sahipliği/paylaşımı usullerinin değişmesi ve vakıf temelli dini eğitim usulünün sekteye uğraması oluşturur. Viyana'nın başlattığı reformlar kimlik politikaları açısından Ömer Paşa'nın 1850'lerde giriştiği islahat projesini andırır (Bošnjastvo). Gelgelelim, bu cyalet görünüşte bir koloni gibidir çünkü Viyana'da temsil hakkı yoktur.

Yukarıda ele alınan direniş ve tepkiler bir bakıma ahalinin Osmanlı Devleti'nden koparılmaya duyduğu tepkiyi yansıtan ikinci tip bir yerel direniş ise Berlin Antlaşması'nın Osmanlı 'boyunduruğuna' terk ettiği ahalî tarafından çıkarıldı (M. Hacısalihoglu, II/5). Trakya (Rodoplar) ve Arnavutluk'ta olduğunun aksine, Makedonya'nın Ortodoks ahalisi Osmanlı idaresinde kalmak istemiyorlardı ama Berlin Kongresi onların hassasiyetlerini de göz ardı etmişti. Berlin Antlaşması'nda Makedonya sorunu, Ermeni meselesi ile birlikte, çözümü sonraya havale edilen bir mesele idi (G. Tokay, II/10). Her iki meselede de Osmanlı islahatları ile Avrupa reform projelerinin çelişki içerisinde olduğu görülmektedir. Osmanlı islahatları bu iki bölgeyi merkeze daha sıkı bağlamayı ön görürken Avrupa reform projeleri buralarda adeta ayrılmışlığa zemin hazırlayacak surette Osmanlı idaresini daha gevşek bir hale koymak istemekteydi. Bu bizi bir başka meseleye getiriyor: şiddet.

Makedonya ve Doğu Anadolu 1878 sonrasında Osmanlı diyarlarında direniş ve karşı-direniş kaynaklı şiddet ile maluldü. Erickson'a göre Osmanlı karşı direniş hareketi Rumeli'de, D. Anadolu'ya nazaran, daha başarılı olmuştu (III/13). Bunun temelinde Rumeli'nin daha zengin olması ve iletişim/ulaşım olanaklarının daha fazla olması yatmaktaydı. Makedonya'da düzenli askeri birlikler kullanılmakta, hareket planları tek elden hazırlanıp uygulanabilmekteydi. Oysa, D. Anadolu'da bu şartların olmayışı, Osmanlı Devleti'ni karşı-direniş hareketi için yerel güçlere bağımlı hale getirmişti. Üstelik bu hareket merkezi planlamayla değil ehil olmayan yerel güçlerin planlamasıyla yürütüldüğü için can kaybı çok daha yüksek olmaktaydı.

Değerlendirmemizin sonunda söz konusu derlemede gözümüze çarpan eksikleri belirtmek okuyucu açısından faydalı olacaktır. Öncelikle, savaşın çeşitli safhalarını analiz eden bir harp tarihi makalesi derlemede eksiktir. Bu savaşın hem Osmanlılar hem de Ruslar açısından müthiş önemine binaen Çarlık Rusya'sı tarihçilerinden de makale talep edilmesi çok yararlı olurdu. Örneğin, korkunç savaş zayıatları ve Berlin Kongresi'nin yarattığı hayal kırıklığı ile Rusya'da Panslavizm hız keserken, aynı nedenlerden dolayı Osmanlı diyarlarında Panislamizm yükselişe geçmişti. Her iki devlette de bu savaştan sonra otokratik eğilimlerin güçlendiğini görüyoruz. Ayrıca Rusya'da ortaya çıkan gümüş çağı ile Osmanlı'nın servet-i funun hareketi hangi noktalarda benzerdir ve savaşla ilgisi ne düzeydedir? Yine, bu savaştan sonra her iki coğrafyayı da kana bulayan siyasi radikalizmin yükselişi karşılaştırılmaz mıydı? Umarız, bu derleme bu soruların da etrafıca ele alınacağı yeni çalışmalara vesile olur ve bizde hakim olan 'yenilginin tarihi yazılmaz' fikrini sona erdirir.

KAHRAMAN ŞAKUL
İstanbul ŞEHİR Üniversitesi
Tarih Bölümü